

КРИТЕРІЙ *HUMANITAS* В ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ ПРО ЛЮДИНУ (ВІД Ж.-П. САРТРА ДО Г. МАРСЕЛЯ)

Тетяна БІЛЯШЕВИЧ

Київський національний лінгвістичний університет

Що робить з людини людину? Після Другої світової війни на це питання шукають відповідь провідні європейські мислителі-екзистенціалісти. Жан-Поль Сартр вважає, що це – свобода, Мартін Хайдеггер – перебування у бутті, Альбер Камю – небайдуже ставлення до людської смерті, Романо Гвардіні та Габріель Марсель – зустріч з Богом.

Ключові слова: екзистенціалізм, *humanitas*, свобода, буття, смерть, Бог.

Что делает человека человеком? После Второй мировой войны на этот вопрос ищут ответ известные европейские мыслители-экзистенциалисты. Жан-Поль Сартр считает, что это – свобода, Мартин Хайдеггер – пребывание в бытии, Альбер Камю – равнодушное отношение к человеческой смерти, Романо Гвардини и Габриэль Марсель – встреча с Богом.

Ключевые слова: экзистенциализм, *humanitas*, свобода, бытие, смерть, Бог.

What makes humans human? After the Second World War famous European existentialists try to provide an answer to this question. Jean-Paul Sartre considers that it is freedom. According to Martin Heidegger, the point is to stay in being. Albert Camus thinks that it is responsible attitude to the human death. Romano Guardini and Gabriel Marcel believe that the *humanitas* criterion is the meeting with God.

Key words: existentialism, *humanitas*, freedom, being, death, God.

Історичні події ХХ століття продемонстрували помилковість просвітницького та позитивістського погляду на розум як критерій людяності. У повоєнній Європі після багатьох років варварства зникає гуманістичний пафос, лунають думки про кризу людини, антигуманізм, нелюдськість. Але водночас на цих руїнах екзистенціалісти намагаються по-новому осмислити природу людини. У цій статті здійснено спробу з'ясувати, що, на думку мислителів-екзистенціалістів, робить з людини людину.

Точкою відліку післявоєнного екзистенціалістського дискурсу про людину у Західній Європі стала доповідь Жан-Поля Сартра “Екзистенціалізм – це гуманізм”, яку він прочитав 29 жовтня 1945 року.

У ній мислитель відмежує екзистенціалістський гуманізм від попередніх антропоцентричних уявлень, котрі розглядали людину як абстрактну мету і найвищу цінність. Немає наперед заданих гуманістичних цінностей, – безапеляційно заявляє філософ, – існує лише конкретна ситуація, в якій кожна людина обирає себе: “існування *передусь* сутності” [6, с. 321]. У такому контексті критерієм людського стає свобода. Виявляючи свободу у кожній конкретній ситуації вибору, людина пасивно або ж активно вибудовує себе, перетворюючись на проект для самої себе. Таким чином створюється модель активного суб’єкта, котрий постійно проектує себе назовні.

Оптимістичний гуманізм Ж.-П. Сартра став миттєво популярним не лише у Франції, але й в інших країнах, зокрема у зруйнованій Німеччині. Бравурні сентенції французького мислителя (“...*немає детермінізму, людина вільна, людина – це свобода*” [6, с. 327], “*людина <...> приречена повсякчас винаходити людину*” [6, с. 328], “*дійсність буде такою, якою її визначить сама людина*” [6, с. 332], “*реальність – у дії*” [6, с. 333], “*доля людини перебуває в ній самій*” [6, с. 335]) захоплювали людей, які вижили після війни й очікували на кардинальні зміни.

Водночас у своєму есе “Буття і ніщо”, опублікованому на два роки раніше – у 1943 році, Ж.-П. Сартр представив більш реалістичну картину людського життя, в якому свобода одного суб’єкта реалізується за рахунок несвободи іншого. На думку мислителя, у соціумі людина перебуває в постійній боротьбі, яку адекватно передають терміни садо-мазохізму. Садист – це людина, котра нехтує свободою партнера й перетворює його на пасивний об’єкт своєї волі та насолоди. Натомість мазохіст добровільно погоджується стати “*річчю-для-іншого*”. Істинна комунікація, справжня “*любов*”, в якій одне “я” дарує себе Іншому й при цьому не втрачає своєї сутності, на думку філософа-атеїста, є неможливою.

Цю ж ідею принципово суб’єкт-об’єктних стосунків Ж.-П. Сартр передає за допомогою концептів “*погляду*” та “*ока*”. Погляд підкоряє собі око, безсоромно розглядаючи його та розташовуючи стосовно свого центру. Але Інший-об’єкт може суб’єктивуватися, тоді око перетворюється на погляд і набуває центрального становища: “*Отже, інший-об’єкт – це вибуховий інструмент, яким я користуюся обережно, бо передчуваю можливість, що хтось його присилує вибухнути і що за цим вибухом я раптом відчую втечу від мене світу і відчуження свого буття. Отже, моя постійна турбота – тримати іншого в його об’єктивності, і мої стосунки з іншим-об’єктом, по суті, зводяться до хитроців, аби спонукати*

його залишатися об'єктом" [4, с. 424]. Попри перманентний процес взаємоперетворення "буття-об'єктом-для-іншого" на "буття-суб'єктом-для-іншого", суть комунікації залишається незмінною: суб'єкт існує за рахунок когось, хто перетворюється на об'єкт його свободи. Художнього втілення ця концепція візуального контакту набула в п'єсі Ж.-П. Сартра "За зачиненими дверима" (1943), основну ідею якої письменник лаконічно сформулював таким чином: "Пекло – це Інші" [5, с. 111].

Вільні, діалогічні стосунки, за Ж.-П. Сартром, можливі виключно на рівні рецепції художнього твору. В роботі "Що таке література?" (1948) мислитель пише, що логіка існування художнього тексту вимагає від автора та читача поважати свободу іншого. Вони наче укладають між собою "благородну угоду" ("un pacte de générosité"), що передбачає дистанціювання від власних почуттів, ненав'язування певної позиції один одному [13, с. 62]. Суб'єкт-об'єктні онтичні стосунки "буття-для-іншого" лише в мистецтві, на думку Ж.-П. Сартра, наближуються до онтологічного, в реальності не здійсненого ідеалу комунікації, коли суб'єкти спілкування творчо та вільно взаємодоповнюють один одного.

Ідеї Ж.-П. Сартра, викладені в роботі "Екзистенціалізм – це гуманізм", викликали жваву дискусію серед екзистенціалістів. В опублікованому 1946 року есе "Лист про гуманізм" Мартін Гайдеггер заочно полемізує з французьким гуру екзистенціалізму. На думку німецького філософа, Ж.-П. Сартр – хоч би як він не переставляв платонівські поняття *existentia* (дійсність) та *essential* (можливість) – продовжує мислити людину в метафізичних категоріях, а не в її онтологічному вимірі. Для М. Гайдеггера саме буття (онтологія) становить єдину точку відліку, яка уможливить будь-які роздуми над проблемою людини. Оскільки і давня, і сучасна філософія нехтує питанням буття, то "найвищі гуманістичні цінності людського створіння ще не досягають власного достоїнства людини", гуманізм "ставить *humanitas* людини ще не достатньо високо" [8, с. 201].

Що ж таке буття, якщо лише воно робить із людини людину? На це питання німецький мислитель відповідає з властивою йому поетичною завуальованістю: "Воно є воно саме. Відчутти та висловити це повинно навчитися майбутнє мислення. "Буття" – це не Бог і не основа світу. Буття ширше, ніж все суще, і все одно воно ближче людині, ніж будь-яке суще, чи-то скеля, звір, художній витвір, машина, чи то ангел або Бог. Буття – це найближче. Однак найближче залишається для людини найвіддаленішим" [8, с. 202]. Окрім того, що це буття визначає людину,

воно ще й уможливує спокійне соціальне життя, адже "лише від самого Буття можуть прийти знамення тих призначень, що повинні стати законом і правилом для людей", які вони будуть шанувати, а не вважати тимчасовою "витівкою людського розуму" [8, с. 218].

Хоча М. Хайдеггер наголошує на відмінності буття і Бога, однак не можна не погодитися з Р. Сафранські, що хайдеггерівський спосіб переживання буття сповнений благоговіння, яке людина відчуває перед божеством. "Лише Хайдеггер вводить таку сувору заборону на створення "образів" цього Бога, котрої не знає жодна з існуючих релігій" [7, с. 486]. З практичної точки зору концепція гуманізму М. Хайдеггера є безрезультатною через неокресленість поняття буття.

Більш конкретний критерій гуманності висунув Альбер Камю. Роздуми про людину складають основу доробку французького митця, хоча він заперечував свою приналежність до гуманістів ("Я не гуманіст. Принаймні у тому смислі, яке йому приписують" [10, с. 401]) і самого слова "гуманізм" унікав, оскільки вважав його зміст занадто "вузьким" [9, с. 1065]. Тим не менше, вся його творчість скерована на осмислення проблем, які загрожують людській природі. Ці проблеми А. Камю пов'язує з небуттям: самогубством – у "Міфі про Сізіфа", вбивством – у "Бунтівній людині", смертною карою – у "Роздумах над гільйотиною". Смерть становить вихідну точку для розгортання сюжету майже всіх його літературних творів.

У своїй доповіді "Криза людини", проголошеній 28 березня 1946 року в Колумбійському університеті Нью-Йорка, А. Камю заявив, що *humanitas* людини та суспільства вимірюється їхнім ставленням до смерті, що байдуже ставлення до смерті Іншого є свідченням глибокої гуманістичної кризи ХХ ст.: "Так, існує Криза Людини, тому що смерть і тортури живої істоти у нашому світі можуть розглядатися з почуттям байдужості або дружнього інтересу, або з любові до експерименту, або ж просто з пасивністю" [9, с. 739]. Мислитель перераховує ознаки цієї кризи (бажання влади, страх (терор), підміна реальної людини людиною історичною й політичною, панування абстракції та фатальності, самотність [9, с. 742–743]) і пропонує конкретні шляхи її подолання. По-перше, слід "називати речі своїми іменами і добре усвідомити, що ми вбиваємо мільйони людей кожного разу, коли поділяємо певні думки". По-друге, потрібно усунути страх, що заважає "нормально мислити". По-третє, політики не повинні формувати світогляд людини та втручатися у її внутрішні проблеми. По-четверте, філософам слід утворити "позитивні

цінності, котрі дозволили б примирити песимістичну думку та оптимістичне мислення”. І наостанок А. Камю говорить про необхідність створення певного “універсалізму”, що уможливив би вільне спілкування “людей доброї волі” [9, с. 744–745].

Утопічність цих рішень письменник сам же розвінчує у повісті “Падіння”, що вийшла друком 1956 року. Десятирічний інтервал між виступом у США та публікацією повісті позначений для А. Камю нелегкими випробуваннями, зокрема болісним розривом з лівою інтелігенцією внаслідок публікації 1951 року “Бунтівної людини” та висловленої ним позиції щодо алжирського питання. Ситуація вигнання позбавляє А. Камю ілюзій щодо здатності філософів-гуманістів виробити “позитивні цінності”, які б згуртували людей.

Повість “Падіння” розвінчує гарні гасла “наших професійних гуманістів” [10, с. 739], зокрема ті, що стосуються свободи: “Без рабства, щиро кажучи, не даєш остаточної ради. Я дуже швидко це збагнув. Давніше я все твердив: “Свобода, свобода!” Я її намащував на тартинки за сніданком, жував цілий день, і подих мій був просяклий чудовим ароматом свободи. Цим презгарним словом я міг уразити кожного, хто мені суперечив, я поставив це слово на службу своїм бажанням і своїй силі” [2, с. 337]. Обізнаний із моральною природою своїх сучасників, Жан-Батіст Кламанс позбавляє їх людських рис, зокрема порівнюючи з тваринами – горилою [2, с. 279], бурим ведмедем [10, с. 714], самцями й самицями [10, с. 699], лебедями [2, с. 284], папужкою, змією [2, с. 322], “сласною мавпою” [2, с. 232], хижими піраньями [2, с. 281], мурахами [10, с. 707], сараною [2, с. 285], “скаженим собакою” [2, с. 286]. Таке “зоологічне” бачення людей трагікомічно контрастує з описом собаки, портрет якого на фоні описів людей вирізняється, як це не дивно, гуманністю, адже саме чотириногий прибула наділений такою майже повністю зниклою серед людей якістю, як здатність прощати: “Люблю собак, завжди любив їх вірною, ніжною любов’ю. Люблю за те, що вміють прощати” [2, с. 332].

Оповідач із неприхованим захопленням згадує небагатьох, котрі змогли забути себе заради інших – Ісуса Христа; свого знайомого, який із солідарності зі своїм ув’язненим другом спав на підлозі; віруючого в африканському таборі полонених, який заради товаришів позбавляв себе життєво необхідної води. Проте сам Кламанс на таку жертву не здатен: “Що зробити, щоб стати іншим? Це неможливо. Треба б вийти геть від свого “я”, забути про себе задля когось іншого, бодай раз, бодай один

тільки раз? Але як це зробити?” [2, с. 342–343]. Кламансові, сформованому гуманістичними гаслами, які він протягом оповіді нещадно розвінчує, не вистачає внутрішньої сили, щоби прощати й любити ближнього.

Окрім А. Камю та М. Хайдеггера, гуманістичну концепцію Ж.-П. Сартра критикував також Романо Гвардіні – ще один філософ екзистенціалістського спрямування (котрий, як і М. Хайдеггер, викладав у Фрайбурзькому університеті). У своїй праці “Кінець Нового часу” (1950) він зазначає, що антропологічний образ, який пропонує Ж.-П. Сартр, не відповідає об’єктивній сутності сучасної людини, для якої свобода не є основною цінністю. Взагалі, світогляд ХХ ст. зазнав кардинальних змін у сприйнятті природи, людини та культури. Замість новочасних уявлень про гармонійну природу, активного суб’єкта та про культуру як сферу його самостійного творчого вияву прийшло усвідомлення відчуженості природи, знеособлення людини у безликій масі та недовірливе ставлення до все більш небезпечної культури. “Негуманна” людина, “неприродна” природа [1, с. 275], “некультурна культура” [1, с. 284] – це, на думку християнського мислителя, закономірні плоди секуляризаційного проекту Нового часу, адже “просто світського світу немає; якщо ж упертій волі й вдасться спорудити щось подібне, то воно не функціонує” [1, с. 289]. Але втративши віру в себе, природу й культуру, сучасна людина, можливо, віднайде *humanitas* завдяки поверненню до Бога. Адже, на глибоке переконання філософа й теолога, “людське в людині” полягає в тому, щоби “бути визнаним Богом”, адже “кожен, хто колись представ перед Богом у самому собі, не може бути ні заміщеним, ні підміненим, ні витісненим” [1, с. 270].

Думки Романо Гвардіні перегукуються з ідеями Габрієля Марселя. У своїй роботі “Людина, яка стала проблемою” (1955) французький мислитель говорить, що планомірне усунення Бога з людського життя призвело до різних форм ідолопоклонства (поклоніння расі, класу тощо) та до втрати людської сутності: “Людина втратила свою божественну приналежність: вона перестала співвідносити себе з Богом, чий творінням і подобою вона є. Смерть Бога в тому смислі, який вклав у ці слова Ніцше, – чи не перебуває вона біля самих витоків того, що людина для самої себе стала питанням без відповіді?” [3, с. 117].

У творчості Г. Марселя питання сутності є ключовим, над ним він роздумує на сторінках свого “Метафізичного щоденника” (1914–1923), роботи “Мати і бути” (1918–1933), своїх художніх текстів. Як відмежувати автентичне від несправжнього? Як знайти себе у постійно мінливому потоці вражень? Навколо цих питань вибудовується конфлікт найбільш

відомої п'єси Г. Марселя "Божа людина" (1925) [12]. Протестантський пастор Клод Лемуан прощає зраду своєї молодої дружини та виховує її дитину від іншого чоловіка. Після двадцяти років спокійного життя в їхньому домі знову з'являється колишній коханець, щоб перед смертю побачити свою доньку. Внаслідок цього подружжя Лемуанів починає ворухити минуле та аналізувати мотиви своїх вчинків. Чи любив Клод свою дружину як чоловік чи лише як християнин? Які мотиви його прощення? Чому Едме зізналася у своїй зраді Клоду? Через любов до нього, через усвідомлення своєї помилки чи через те, що знала, що той її простить і їй не потрібно буде змінювати усталений хід життя? Ці питання ледь не доводять Клода до самогубства. Рятує протагоніста повернення до Бога, котрий єдиний "знає його справжню сутність, тоді як у своєму хисткому житті він (Клод – Т. Б.) залишиться для себе невідомим або відомим таким, яким він не є насправді" [11, с. 146].

Отже, бачимо, як на повоєнних руїнах мислителі-екзистенціалісти намагалися знайти в людині людське, власне, дати відповідь на запитання: що робить з людини людину? Ж.-П. Сартр вважає, що це – свобода, М. Хайдеггер – перебування у бутті, А. Камю – небайдуже ставлення до смерті Іншого, Р. Гвардіні та Г. Марсель – зустріч із Богом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гвардіні Р. Конец Нового времени // Феномен человека: Антология / Сост. П. С. Гуревича. – М.: Высшая школа, 1993. – С. 240–296.
2. Камю А. Падіння // Вибрані твори: в 3 т. – Т. 1 / Пер. з франц. А. Перепаді. – Харків : Фоліо, 1996. – С. 277–344.
3. Марсель Г. Человек, ставший проблемой // Г. Марсель Трагическая мудрость философии. Избранные труды / Пер. с франц. Г. Тавризян. – М.: Издательство гуманитарной литературы, 1995. – С. 107–145.
4. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Пер. з франц. В. Ляха, П. Тарашука. – К. : Основи, 2001. – 854 с.
5. Сартр Ж.-П. За закрытыми дверями // Ж.-П. Сартр Философские пьесы / Пер. с франц. Л. Каменской. – М.: Канон, 1996. – С. 73–112.
6. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов / Сост. и общ. ред. А. А. Яковлева ; пер. с франц. – М. : Политиздат, 1989. – С. 319–344.
7. Сафрански Р. Хайдеггер: германский мастер и его время / Пер. с нем. Т. Баскаковой. – М.: Молодая гвардия, 2002. – 614 с.

8. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // М. Хайдеггер Время и бытие: Статьи и выступления / Пер. с нем. В. Библихина. – М.: Республика, 1993. – С. 192–220.
9. Camus A. Oeuvres complètes. – V. II (1944–1948). – P.: NRF, Gallimard, 2007. – 1408 p.
10. Camus A. Oeuvres complètes. – V. III (1949–1956). – P.: NRF, Gallimard, 2008. – 1483 p.
11. Marcel G. La dignité humaine et ses assises existentielles. – P.: Aubier-Montaigne, 1964. – 221 p.
12. Marcel G. Un homme de Dieu. – P.: Bernard Grasset, 1925. – 201 p.
13. Sartre J.-P. Qu'est-ce que la littérature? – P.: Gallimard, 1991. – 320 p.

КОМП'ЮТЕРНА ГРА ТА ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА: РЕЦЕПТИВНИЙ КОЕФІЦІЄНТ КОРЕЛЯЦІЇ

Альона БОЙЧУК

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Аналізується позиція сучасних комп'ютерних ігор ("Червона шапочка", "Колобок", "Муха-Цокотуха") у трансмедіальній сітці дитячої культури. Акцентується увага на принциповій схожості окремих "геймерських" проектів із літературними текстами. Констатується факт лідерства у медіальному досвіді дітей-реципієнтів комп'ютерної гри та її переваги над книгами. Подібна кон'юнктура у сприйнятті юного читача класифікується як трансгресивна.

Ключові слова: дитяча література, рецепція, комп'ютерна гра, сугестія, мультимедіальність, трансмедіальність, хронотоп, трансгресія, сиквел.

Анализируется позиция современных компьютерных игр ("Красная шапочка", "Колобок", "Муха-Цокотуха") в трансмедиальной сетке детской культуры. Акцентируется внимание на принципиальном сходстве отдельных "геймерских" проектов с литературными текстами. Констатируется факт лидерства в медиальном опыте детей-реципиентов компьютерной игры и ее превосходство перед книгами. Подобная конъюнктура в восприятии юного читателя классифицируется как трансгрессивная.

Ключевые слова: детская литература, рецепция, компьютерная игра, сугестия, мультимедиальность, трансмедиальность, хронотоп, трансгрессия, сиквел.

This article analyses the position of modern computer games such as "Red Riding Hood", "Kolobok", "Mukha-Tsokotukha" in transmedial net of children culture. The attention is paid to the similarity of separate "gamer's" projects to the literary